

Türk Tıp Tarihi Arkivi

Cilt 3. No. 10. 1938

İbni Sinanın Tedbirül Müsafirin Risalesi

Dr. A. Süheyl Ünver

İbni Sina'nın bu makalesinden çıkarılan ve bu gün için ehemmiyetli olan bahislerini muhtevi muhtasar bir kısmı (*İbni Sina*'nın seferde bulunanların yapacakları tedbirlere aid makalesi hakkında bir mülâhaza) namı altında Tedavi kliniği ve Laboratuvarı Dergisinin 1938 senesi 29 uncu numarasında neşrolunmuştu. Şimdi bu risalenin Ayasofya Kütüphanesinde 4819 numaralı Mecmuai Resailde bulunan aslının Tıp Tarihi Enstitüsünün fotoğrafı ile çıkarılan bir kopyasından (Şekil 1 - 10) Süleymaniye Kütüphanesi Direktörü Bay Müderris *Hazmi Tura* tarafından yapılan tam tercemesini neşrediyoruz.

İbni Sina'nın bu risalesi yolda ittihaz olunacak vakî tedbirlere ve yol ârizaları karşısında yapılacak tedavilere güzel bir misaldir. *İbni Sina*'nın bu makalesi kanunundan çıkartılmış bir kısım değildir. Tokatlı Hekim *Mustafa Efendi* [1] tarafından terceme edilen kanunun kendi hattı destile Ragıb Paşa Kütüphanesinde mahfuz 5 ve 6 ncı defterinde Tedbirülmüsafir hakkında mühim malûmat vardır [2]. Fakat birinci numaralı sahife ile asıl metnin

[1] Tokatlı Mustafa efendi XVIII inci asrın çok çalışkan ve âlim hekimlerindendir. Başvekâlet arşivinde Tıp dosyası numara 790 da Hekim başı Büyük Hayrullah efendi inhasile Tokatda 1275 de açılan Pervane Bey Darüşşifasına oğlu Tabib Mehmed Raşid efendinin tayini mevzuubahistir. Bu vesika ile bu büyük âlimin oğlunun da hekim olduğunu ve Tokatlı olması dolayısıyla Tokatda Selçuklular Darüşşifasına tayini kaydı mühim görüldüğünden tercemei haline ilâve olunmak üzere buraya kaydedildi.

[2] Kanun — Hekim Tokatlı Mustafa efendi tercemesi. El yazısı ile olan defterlerinden : Külliyyat 5, varak 494 b

الجملة في تدبير المسافر وهي ثمانية فصول الفصل الاول في تدبير اعراض نذير بامرض

a 496 الفصل الثاني قول كلي في تدبير المسافر

b 497 الفصل الثالث في توقي الحرو خصوصا في السفر وتدير من يسافر فيه

b 498 الفصل الرابع في تدبير من يسافر في البرد

b 499 الفصل الخامس في حفظ الاطراف عن ضرر البرد

A mon avis, les données relatives à la Syphilis contenues dans ce livre é.aient connues en Europe avant la découverte de l'Amérique. Le fait qu'il est mentionné dans le livre que «la maladie est connue depuis les temps de Noé» constitue une preuve qu'aucune nouvelle question n'était venue surgir à l'époque où était écrit l'ouvrage envisagé.

Antepli iki hekim

Hikmet Turhan Dağlıoğlu

Antep, ötedenberi birçok âlim, şair, hekim yetiştirmiş kahraman bir memleketdir. Bu yazımızda Dokuzuncu hicret asrında Antep'de yetişmiş iki hekimin hal tercemelerile eserlerinden bahsedeceğiz.

Antep 922 / 1516 senesine kadar Mısır memlûklerinin idaresinde kalmıştı. Mısır idaresinde bile Antep milli hüviyeti olan Türklüğünü muhafaza etmiş, Mısır idaresine Bedreddin Mahmud Elaynî gibi din ve tarih âlimleri, İbni Bali gibi edib ve şairler, Şemseddin Elemşatî gibi büyük insanlar yetiştirmiştir.

Antepli iki büyük hekimden biri Rerisületibba (Müzaffereddin Mahmud Elemşatî) dir ki 810 hicri tarihinde Antepde doğdu [1]. Kendisi asil bir Türk ailesine mensubdu. İstanbulda Süleymaniye Kitab sarayında Yenicami kısmında 8720 numarada kayıtlı [Tabakatülmüfessirin] adlı eserin 86 ncı varakında bu büyük adam için şu malûmat vardır:

[Mahmud bin Ahmed, bin Hasan, bin Yakubül Antebielhanefi Müzafferüddin Elemşatî Antepde 810 tarihinde doğdu. Fıkıh ve tıbla uğraştı. Camii Tolunda tıp tedris etti. Reisül etibba oldu.] Camii Tolun bu devirde bütün İslâm âleminin en büyük bir tıbbiyesiydi. Müzafferüddin Elemşatînin hangi tarihte öldüğünü bilmiyoruz. Fakat kardeşi Hanefi Kâdiyûkuzzaî Şemsül Emşatînin 885

[1] Emşat tarağa denir, Fariside şane derler, Müfredi elmeşattır.

Kamus tercemesi: Matbaai Osmaniye-tab'i cilt 3, s, 132 [Antepli Müzaffereddin ki Kamus mütercimi ve vak'anüvis Antepli Asım efendiden sonra vak'anüvis ve hekim Ataullah efendinin de Tarakçı oğlu manasına gelen Şani-zade lâkabı ile Anılması garip bir tesadüf eseri değil midir?]

hicri senesinde Kahirede öldüğünü İbni Ayas haber vermektedir [1].

Hekim Antepli Müzafferüddinin Beyazid camii içinde bulunan Veliyüddin Efendi Kütübhanesinde 2511 ve 2512 numaralarda kayıtlı:

[Kitabı şerhüllehatül afife elinüsemma bitesisıssıhha] adlı arabca iki ciltlik tıbbı ait bir eseri vardır. Birinci cilt 304 varaktan ibaret olup beher sahifede 25 satır vardır. Yazı arap nesihidir. Bu kitap aslı nüshadan 959 hicri tarihinde istisah edilmiştir. Bahis başları kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Kitap 18×13½ ölçüsündedir. Cildi Kahve renginde ve işlemelidir. Birinci ciltte olan başlıca bahisler şunlardır:

Emrazürreis = baş hastalıkları, Marazülmerak sahife 31 de, verem ve sebepleri sahife 81 de, Sial sahife 125 de, Kulunç sahife 190 da, Emrazüttenasül ve teşrihuha - tenasül hastalıkları ve teşrihi sahife 223 de. Bu bahisde erkeklerle, rahim hastalığına dair 25 varak yer tahsis edilmiştir.

İkinci cilt ise 168 varaktan ibaret olup her sahifede 21 satır vardır. Ölçüsü 18 X 13½ dir. Yazısı arab nesihidir. İkinci cilt [Fash Teşrihülkebed ve Emrazülkebed] den başlamaktadır.

Her iki kitabın başında [Telif Eşşeyhülislamülâlem Elallâme Muzafferüddin Elemşatiyül Ayntabi] cümleleri okunmaktadır. Bu tıbbî kitapda her hastalığın tedavi tarzı ile kullanılması lâzım gelen ilâçlar sarahatle gösterilmiştir.

Kendisi kitabın mukaddemesinde şöyle söylemektedir:

[Bu kitapda her şeyden ziyade mariz olan uzvun teşrihine ehemmiyet verdim. Sözü uzatmak istemedim ve hastalıkların ilâcını gösterdim.]

Antepli Müzafferüddin bu eserini yazmak için *Ebu Ali Sina'nın* kitabı kanunile, *Alâeddin Ümmi*, *Ebulhasan Ali bin Ahmed*,

[2] Bedayızzuhur fi vekayıüddühur. Cilt 3, s. 165 İstanbuldaki Alman Asarı atika enstitüsü tarafından neşredilen arabca bu eserde Şemseddin Elemşati hakkında şu satırlar vardır:

Şemseddin Elemşati Mehmet bin Ahmed bin Hasan bin İsmail bin Yakub Elahtebi Elgickâvi 885 senesi Ramazanında öldü. Kendisi Âlim, Fazıl, zahid, mütteki, çok akıllı, hoşsohbet, hazır cevap bir zattı, her zaman hürmet ve itibar görürdü. Asrının âlimleri arasında temayüz etmişti. Bir türlü halledilemeyen evkaf işlerini halletmeğe muvaffak olmuştu. Asrın nadir yetiştirdiği bir şahsiyetti. Kadıülkuzat vazifesini de iffetle başardı.

Kehmed Zekeriya Errazi, Ebu Mansur Süleyman gibi tabiplerin kitaplarından istifade ettiğini de zikretmektedir.

İkinci cildin sonunda ilâve edilmiş bazı ilâç terkipleri vardır. Meselâ bunlara misal olarak şu parçayı yazayım :

(Katır tırnağını ihlak edip külünü zeyt yağile merhem edip her nereye sürülse kıl bitirir, mücerredir.)

Bu ilâve ve ilâçların (Mehmed bin Mustafa) iminde bir tabip tarafından yazıldığı anlaşılmaktadır. Bu kitaplar Şeyhülislâm (Veliyüddin efendi bin elhac Müstafa ağa, bin elhac Hüseyin ağa 1179) nın vakfidir.

Antepli Muzafferüddinin bu kitabı tababetimiz ve tıp tarihimiz için tetkike değer bir kitaptır. Esasen Mısırdaki Camii Tolunda tıp külliyesini aslı Türk olan bir çok tabipler son derece tarakki ve tekâmül ettirmişler.

Şu zikredeceğimiz iki vak'a hem tababet tarihi hem de birer tarihî hadiseyi aydınlatması bakımından değerlidirler :

Birincisi :

[795 senesinde Sultanı Rum Yıldırım Bayezidin elinde illet zühür etmişti. Yıldırım Bayezid Meliki Zahir Berkukdan bir tabibi hazık istedi. Sultan ona Şemseddin Mehmet bin Mehmedüssagiri tayin ve harcırahını vererek elçi Emir Hüsameddin ile Bursaya gönderdi [1].

İkincisi ise :

Sultan (Kayıtbay) Bimaristanda her sene kesilen yılanların bu sene de huzurunda kesilmesini emretti. Yılan sayısı yılanları Bahre salonunda sultanın huzuruna getirdi ve bunların kesilmelerini zevkle seyretti. Yılanlar tıbbî bir maksatla besleniyordu. Yılanlar Bimaristanda besleniyorlardı. Sultan reisi etibba Şemseddin Elkosunî ile oğlunu takdir etti ve onlara hıl'at giydirdi [2]. 902 senesi şabanında.

Bu iki büyük hekim de aslen Türk bulunuyorlardı.

Bu makalede kendisinden bahsetmek istediğimiz Antepli ikinci hekimin adı ise (Mahmud bin Ahmedülantebi) dir.

Bu zatın Süleymaniye Kitapsarayında Şehit Ali paşa kısmında

[1] Akdül Cıman Tarihi Ehlüzaman. Antepli Yümni.

Topkaki Sarayı, Hazine kısmı numara 280, Türkçe tercemesi, cilt 8, varak 202

[2] Bedayiüzzuhur fi vekayiüddühur, İbni Ayas, Cilt 3, s, 350, Alman Müsteşrikler Cemiyetinin İstanbulda tabettiği nüsha.

2006 numarada kayıtlı [tesisületkan velmesane Fi ilelülkilyi velmesane] adlı tıbbî arabca bir eseri vardır.

Kitap 45 varaktır. Her varakta 15 satır vardır. Yazısı arab neshidir. Ölçüsü $22 \times 15 \frac{1}{2}$ dir. Antepli Mahmud bu kitabı 887 senesi hicriyesinde Mekke'de yazdığını kitabının mukaddimesinde Kendisini bu kitabı yazmaya mecbur eden sebebi şu yolda izah etmektedir :

[Gördüm ki oradaki halkın ekserisinin kilye ve mesaneleri hastadır. Onlara bu hastalığı öğretmek ve bu hastalıktan kurtulmak için bir kitap yazmak istedim ve bu kitapda âlimlerin bu bapdaki sözlerini topladım ve kitabımı (Tesisületkan velmesane) tesmiye eyledim.

Antepli Mahmudun kitabı bir mükaddeme ile iki bab ve bir hatimeden ibarettir. Hatime ise üç fasla ayrılmıştır.

Mukaddimede : Kilye emrazı, sebepleri, alâmetleri, ilâçları.

Birinci bapda : Mesane emrazı, sebep ve alâmetleri ve ilâçları.

Hatime : Birinci fasılda : Mürekkep ve nafi edviyeler

İkinci fasılda : Edviyenin müfredatı

Üçüncü fasılda : Bu fende yetmiş olanlardan bu hususta söyledikleri sözler ve ileri sürdükleri fikirler.

Antepli Mahmudun hangi tarihte ve nerede öldüğüne dair bir kayda rastlamadık. Yalnız kitabının baş tarsında (Cenabı hak Beni Mekke mükerremede mücaviretle müşerref kıldı) dediğine nazaran orada öldüğü kabul edilebilir.

Türk oldukları halde eserlerini arabca yazan nice âlimlerimiz vardır. Başda bütün beşeriyetin kendisiyle iftihar ettiği *İbni Sina* da bunlar içinde değil midir? Antakyalı bir Türk olan hekim Şeyh Davud da bunlar arasındadır. Tıp tarihimiz için bu iki eserle iki büyük Antepli hekimin ihmal edilemeyecek hatta şerefli birer yeri olduğunu kabul edebiliriz.

